

УДК 332.14(477)

ГАРМОНІЗАЦІЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ РЕГІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ І СКЛАДОВИХ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ

Пепа Т.В., д.е.н.,

Чернюк Л.Г., д.е.н.

РВПС України НАН України

Проведен SWOT-аналіз регіональних господарських систем, комплексна оцінка їх територій, розраховано індекс структурної трансформації економіки.

Carried out (spent) SWOT- the analysis of regional economic systems, complex estimation of their territories designed index of structural transformation of economy.

Вступ. Сучасному розвитку продуктивних сил економічного простору України притаманні значні трансформаційні процеси з чітко вираженою регіональною динамікою. Трансформаційні процеси є рушієм розвитку господарських систем у взаємозв'язку з відбудовою можливих форм відтворення, формування механізму через пізнання самоорганізації господарських систем, виявлення якісних змін в системах при реалізації вихідних імпульсів їх розвитку.

Трансформація як універсальне явище властива не лише господарству, а й будь-якій сфері діяльності та характеризується постійною зміною зв'язків і взаємодії в регіональних системах, їх територіально-виробничих комплексах, які видозмінюють їх склад, структуру та функції. Особливо важливу роль в соціально-економічному розвитку регіонів відіграють процеси просторової економічної трансформації.

Аналіз останніх джерел. Питанням трансформації господарських систем приділялася значна увага (О.Г. Гранберг, І.К. Бистряков, М.П. Бутко, А.Г. Мазур, В.В. Княгинін, В.П. Кліманов, М.І. Фашевський та ін.), але просторовий аспект трансформації господарства є недостатньо розроблений. Цим питанням і присвячена стаття.

Виклад основного матеріалу. Просторова економічна трансформація впливає на територіальну структуру і організацію, ефективність і сталість розвитку господарських систем, їх здатність забезпечити відтворювальний процес необхідними господарськими ресурсами. Врахування специфіки і особливостей, масштабів та напрямів просторових трансформацій впливає на інтенсивність, послідовність і результативність економічних перетворень господарських систем регіонального рівня. Саме тому регіональна політика має будуватись з врахуванням просторової неоднорідності умов господарської діяльності на території регіону.

Результатом господарської діяльності в регіоні поряд з виробничим регіональним продуктом, матеріальними благами є постійно формуючий регіональний простір, стан якого визначається якістю природно-економічних умов, населення, інфраструктури, наявних інститутів і організацій та інформації. Звідси під якістю регіонального простору варто розуміти якісне життя населення та рівень регіональної культури – суспільної, економічної, правової, господарської, екологічної, що є в певній мірі результатом просторової економічної трансформації господарства. Тому стратегію регіонального розвитку можна уявити як цільову гармонізацію трансформаційного процесу створення нової якості регіонального простору, яка повинна бути задана системою показників просторового розвитку, достатньо повно відображаючими комплексний стан використовуваного простору регіону.

Економічний простір як складна територіально окреслена структурна система економічних відносин, які забезпечують економічну доцільність діяльності господарських структур і рух усіх ресурсних потоків та управління ними, включає до свого складу різні за масштабами, функціями регіональні господарські системи, територіальна організація яких знаходиться в тісному обумовленому зв'язку з характером і напрямками економічних трансформацій.

Розвиток регіональних просторових систем в єдиному просторі країни має ґрунтуватись на системі принципів, які є відображенням об'єктивних закономірностей у регіональній політиці, зокрема на принципі територіальності, комплексності, системності, екологічності, врахуванні світових тенденцій просторового розвитку, соціального та інформаційного простору; випередження інноваційно-технологічних перетворень, пріоритетності, оптимальності, ефективності, варіантності, узгодженості інтересів, фінансово-кредитного забезпечення.

Так як територіальність – це форма просторового розвитку, то принцип територіальності визначає просторові групування ресурсів, процеси просторового природокористування, форми матеріалізації виробничих процесів на території регіонів, характер життєдіяльності населення. Принцип територі-

альності передбачає врахування всієї сукупності факторів регіонального розвитку, пізнання загальних закономірностей розміщення продуктивних сил, розробку принципів регіональної політики на перспективу з метою раціоналізації територіальних пропорцій. Територіальність, визначаючи просторову диференціацію об'єктів, виражається концентрацією – розвиток і зосередження структурних елементів на окремих територіях, властивості якої є нерівномірність територіального розподілу явища або процесу, та дисперсією – розсіювання будь-якої величини.

Територія є ресурсом і основою об'єднання людського суспільства, базою для покращення життя людини, ресурсом природи і суспільства. Територія є середовищем життя людини з природними, соціально-економічними, матеріально-технічними умовами. Саме тому територіальний аспект розвитку є визначальним при дослідженні проблем розміщення продуктивних сил суспільства. Так як на території об'єднуються і консоліднуються всі соціально-економічні процеси суспільства і його економічні умови, то сутність соціально-економічної системи виражається на території і їй відповідає певний організаційний простір.

Варто вказати на роль в просторовому розвитку принципу комплексності, який розуміється як забезпечення пропорційності і збалансованості функціонування території. Комплексність – це пропорційний взаємоузгоджений розвиток відповідної системи як єдиного цілого, що забезпечує зв'язок усіх підсистем і елементів, поєднує всі проблеми функціонування регіональних утворень як цілісних структур – економічних, соціальних, науково-технічних, природних, екологічних. Аспектом комплексного поєднання, зв'язку всіх елементів, явищ, що складають одні цілі, є раціональна розмірність структурних елементів, що виражає з одного боку взаємозв'язок і взаємообумовленість сукупності елементів, а з іншого – забезпечує раціональність структури і оптимальну узгодженість складових елементів і підсистем.

Особливої уваги потребує принцип екологічності, пов'язаний з вирішенням екологічних проблем, екологізацією економіки як невинним і послідовним процесом впровадження систем технологічних, організаційних та управлінських рішень щодо ефективного використання природних ресурсів, зберігаючи і поліпшуючи оточуюче середовище. Метою екологізації регіональних господарських систем є підвищення екологічної ефективності виробництва, яка тісно пов'язана з економічною і соціальною, що в сукупності є інтегральною характеристикою вектору та якості, а також результативності єдиного процесу розширеного відтворення в регіональній системі. Врахування принципів забезпечує оптимізацію територіальної структури і організації регіональних структур в економічному просторі країни.

Регіональні господарські системи, які виділені і сформовані як таксони на основі територіально-локального фактора, є основою господарського комплексу країни її економічного простору. Їх територія як базис розвитку має своєрідні природно-ресурсний демографічний, матеріально-технологічний, соціокультурний потенціал, відповідну спеціалізацію та виробничу структуру, що виступає основою економічної взаємодії наявних підсистем і структур, яка зумовлена в ринкових умовах фактором територіальної локалізації і системою взаємних економічних інтересів.

Кожна з регіональних господарських систем розвивається в територіально виокремлених середовищах природно-екологічного, економічного та соціального характеру. Саме територіальний фактор, особливості і специфіка територіальної локалізації відіграє важливу роль в міжгалузевій інтеграції всього простору як системи, яка реалізується у формі різномасштабних та різнопрофільних територіально-виробничих комплексів і утворень локалізованого виду. Їх територіальна організація в регіональній системі обумовлює доцільність розгляду цього процесу як однієї із основних характеристик регіонального простору, як умову відтворення всієї господарської сфери. Територіальна організація як базова характеристика регіональної господарської системи є основою відтворення її структури, відображенням системної єдності господарюючих суб'єктів в її межах, що зумовлено як спільними умовами виробничої діяльності в територіально-локалізованому середовищі, так і наявністю економічних зв'язків в межах територіально окресленої, одночасно відносно відокремленої території. Вона, відповідно, означає спосіб інтегрування основних складових компонентів господарства регіону в умовах виокремлено економічної, екологічної і соціальної регіональної визначеності при використанні територіальних факторів виробництва на основі формування своєрідних, відповідних особливостям регіону, територіальних форм господарювання.

Господарство регіональної системи як відносно самостійна і специфічна сфера діяльності різнопланового, хоча і однофункціонального характеру та напряму, тісно інтегрується у відтворювальну динаміку на всіх рівнях територіальної організації економіки – світовому, національному, регіональному, що дозволяє і робить доцільним розгляд господарського комплексу економічного простору країни, насамперед, у двох типах – регіональному і локальному. Щодо регіонального рівня, то це великі комплексні структури, сформовані на основі територіального поділу праці, і територіально відповідні

великим економічним районам. Локальні охоплюють території областей чи адміністративних районів, або компактно розташованих груп і є в умовах ринкових трансформацій територіально-локалізованими формами господарської інтеграції, які в основному відповідають сформованій мережі регіонів, і є за невеликим виключенням життєздатними.

Територіальна організація регіональних структур економічного простору з врахуванням регіоналізації являє собою вибудовану ієрархією упорядкованого таксономічного ряду – від первинних (низовинних) виробничих структур до виробничо-територіальних комплексів регіонів та генералізованого суспільно-господарського комплексу країни. Нижчі таксони територіальної організації, сукупність, їх співрозвиток формує єдиний регіональний комплекс країни, куди входять локальна, регіональна та загальнонаціональна компоненти – сукупність сформованих територіальних форм: спеціалізовані регіональні комплекси (зони, райони, підрайони, вузли, кущі, пункти), внутрішньорегіональної та міжрегіональної, транснаціональної локалізації.

В період зміцнення ринкових відносин, ринкової модернізації господарства та регіоналізації, регіональні господарські структури виступають основними компонентами територіальної організації єдиного господарського комплексу країни. В єдиному економічному просторі країни регіональні системи як його складові є значно диференційованими за сукупністю базових параметрів та характерних ознак і, насамперед, за обсягом валового регіонального продукту, спеціалізацією, структурою, місцем в системі регіональної економіки, трансформаційною динамікою, темпами ринкового реформування, що відбиває прояв регіоналізації на макро- і мезорівні. Трансформаційні процеси характерні всім регіональним господарським системам і їх складовим, різнопрофільним виробничо-територіальним комплексам і утворенням, але особливо дієві вони на низовому рівні, де дезагрегуються первинні ланки і утворюються нові структури з вектором нарощування потенціалу (акціонерні товариства, холдинги, корпорації, кооперативи), в результаті чого видозмінюються параметри і територіально локалізована структура, що є домінантним вектором регіоналізації і подальшого функціонування регіональних господарських структур.

Проведений SWOT-аналіз регіональних господарських систем, комплексна оцінка їх територій, розрахунок індекса структурної трансформації їх економіки свідчать про неоднозначний характер цих процесів, найвища активність яких спостерігається в Харківській, Запорізькій областях, а найнижча – в Миколаївській, Волинській областях.

Господарство регіону як цілісна система в контексті його територіальної організації є не тільки структурою, що об'єднує ряд різномасштабних територіально-виробничих одиниць локального характеру, а й містить у змістовному відношенні утворення, покликане окреслити всю сукупність різнопланових економічних процесів і відносин, які характеризують відтворювальні пропорції і динаміку виробничої сфери на відповідно інституційно і економічно відокремленій території економічного простору країни.

Структурування регіональних господарських систем, враховуючи сучасні реалії, не може базуватись лише на основі територіально-локалізованої ознаки, коли сукупність територіальних виробничих утворень в межах регіону утворює господарський комплекс регіону. Адже існуючі взаємозв'язки дозволяють відокремити у всіх ланках подібні ієрархічні елементи як локального, так і регіонального, і навіть глобального характеру, не ототожнюючи їх з комплексами локальної конкретної спільності, з суспільно-господарським комплексом країни. Так для локального виробничого комплексу певної спеціалізації структуроформуючого значення набуває локальний ринок, що формується в певному ринковому просторі господарюючих суб'єктів, включаючи інституції, які виходять за межі комплексу, а також використання інфраструктури тощо. Він містить хоча і важливий, але не єдиний зріз, який характеризує територіальну організацію господарства в масштабі конкретної локально-територіальної спільності, які, в свою чергу, доповнюються складовими таксонів різного рівня – регіонального, загальнонаціонального. Окреслені елементи виробничої діяльності комплексу можуть знаходитись за межами його локалізації, а інші складові локального комплексу – випадати з відповідних систем вищого таксономічного рівня.

Цілісність регіональної господарської системи в економічному просторі країни забезпечується механізмом функціонування відповідних ринків, територіально організованих ареалами попиту і вузлами інфраструктури. Основу ринків складають підприємницькі структури, які домінують на ринках подібного плану і масштабу, а також державні інституції, що регулюють економічну ситуацію.

Результат інтеграції виробничих структур на локальному рівні, синтез локально окреслених виробничих утворень в регіонах дає можливість вироблення загальнонаціонального вектора суспільного виробництва на основі їх багатоаспектної реальної взаємодії і під впливом єдиних для країни умов та транснаціональної інтеграції.

В територіальній організації регіональної господарської системи країни структурування комплексів на регіональні і локальні не вичерпуються в реально існуючих варіантних формах такої організації. Часто доцільним є ідентифікація територіально-локальних утворень по рівню територіального зосередження та характеру сполучення комплексів різної спеціалізації. Такий підхід є виправданим і достатньо обґрунтованим. Однак варто зазначити, що співставлення виокремлених за ознакою спеціалізації зони, районів, ареалів з локальними і регіональними комплексами, що формують основу територіальної організації виробництва, повинно акцентувати увагу не на порівнянні їх як частини і цілого, а на фактичному співрозвитку і нашаруванні різних часто рівнозначних форм регіоналізації виробництва.

Основою регіональних господарських систем як складових, інтегрованих, масштабних структур економічного простору, первопочатково є елементарні виробничі комплекси як компоненти різноманітних територіально-виробничих сполучень, як первинні клітини територіальної організації, комплексів виробничої сфери, що інтегрується у вищі в ієрархічному рангу таксони, ідентифіковані за фактом виробничої спеціалізації. Вони виступають як відправні точки в таксонуванні територіальної організації суспільного виробництва, в т.ч. і регіональної системи.

Зміни сутності і рівня інтеграції складових регіональних господарських систем, зрушення в структурі комплексу регіону, закономірні трансформації в період ринкової модернізації обумовлюють перетворення комплексу як єдиного, раніше керованого структурного підрозділу, в сукупність самостійно господарюючих суб'єктів, які функціонують в конкурентному ринковому просторі і інтегруються загальноекономічними умовами, ринковою координацією і виробничими зв'язками, обумовлюючи специфіку їх територіальної організації. В системі регіональних комплексів виокремлюються такі інституції, набуваючи пріоритету, як ринки, біржі, посередницькі структури при втраті державними органами функцій безпосереднього управління і зростанні регулятивного впливу і дій у вигляді бюджетної, кредитної та податкової політики. Їх формування і розвиток потребують оптимального вектора трансформаційних процесів, гармонізації територіальної структури як всього економічного простору, так і його регіональних господарських систем.

Враховуючи реалії сьогодення, варто вказати на значну диференціацію в соціально-економічному розвитку регіональних структур в єдиному просторі країни, яке обумовлене рядом причин, зокрема нестабільністю внутрішньої економічної ситуації, недоліками зовнішньої торгівлі, несприятливим інвестиційним кліматом, неоптимальною нормативно-правою базою, невисоким рівнем інфраструктури, низьким рівнем конкурентоспроможності регіонів. Зростаюча асиметрія економічного розвитку регіональних систем, наявні міжрегіональні відмінності гальмують формування нових прогресивних територіальних структур, зокрема ринкового характеру.

Висновки. Першочерговими завданнями територіального розвитку та розбудови економічного простору, удосконалення територіальної структури господарства регіонів є: підвищення рівня соціально-економічного розвитку регіонів, раціоналізація системи розселення; оптимізація структури господарств регіонів на основі більш повного використання природно-ресурсного, виробничо-технічного і трудового потенціалу; досягнення стійких темпів нарощення обсягів промислового виробництва у регіонах; інтенсифікація сільськогосподарського виробництва відповідно до природно-економічних зон; прискорення формування нових та підвищення ефективності існуючих виробничо-господарських утворень, зокрема ринкового характеру; активізація розвитку транспортних, енергетичних систем на новій організаційно-технічній базі; раціональне використання рекреаційних ресурсів, розвиток туризму; збереження оточуючого середовища, поліпшення екологічної ситуації, зокрема у великих містах; прискорення формування та активізація функціонування регіональних ринків різного спрямування.